

HISTÒRIA

Un segle d'associacionisme recreatiu i cultural a Castelló d'Empúries

Per Marisa Roig Simon^(*)

Resum

L'objecte del treball és l'estudi de les associacions recreatives i culturals de Castelló d'Empúries des de 1868 fins al 1950, fent especial èmfasi a les entitats Casino Menestral Castellonense, Centre d'Acció Social, Centre Agrícola i Social i Aires Nous.

Paraules clau

Sociabilitat / associació cultural / associació recreativa / Castelló d'Empúries

Abstract

The aim of this work is the study of recreational and cultural associations Castelló d'Empúries from 1868 to 1950, with special emphasis on organizations Casino Menestral Castellonense, Centre d'Acció Social, Centre Agrícola Social and Aires Nous.

Keywords

Sociability / Cultural association / recreational association / Castelló d'Empúries

Recepció: 08/06/2016 • Acceptació: 01/09/2016

* Llicenciada en història per la UAB (1986). Màster en arxivística per la UAB.
Arxivera Municipal de Castelló d'Empúries. roigsimon@gmail.com

DOI: 10.2436/20.8010.01.213

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 47 (2016)
Marisa Roig Simon

INTRODUCCIÓ

El fenomen de la sociabilitat emergí amb la conjuntura de canvi social que es produí al llarg del segle XIX. La societat va patir una transformació important provocada pel pas d'un model rural amb esquemes propis de l'Antic Règim cap a un model industrial amb una classe burgesa en alça. La irrupció de l'estat liberal, el torn de govern entre liberals i conservadors, les promulgacions i derogacions de constitucions i les revoltes socials van canviar completament els esquemes culturals, polítics i econòmics. L'historiador osonenc David Cao⁽¹⁾ afirma que la sociabilitat assoleix una presència, un desenvolupament i una diversificació superiors com a part d'unes dinàmiques de canvi social, que no es poden desvincular d'un seguit de processos com la individualització, la secularització o la industrialització.

L'interès per a relacionar-se socialment i agrupar-se amb finalitats culturals, polítiques, mutuels o d'esbarjo era, a banda d'un clar símptoma de progrés, un intent de solucionar les mancances de la societat que l'administració i el govern no podien resoldre. Els centres que a poc a poc es van anar constituint eren llocs de trobada i de participació on s'exposaven i es debaten unes problemàtiques i unes situacions comunes.

La regulació jurídica del dret d'associar-se i de reunir-se es va recollir per primera vegada a la constitució de 1869, l'article 17 reconeixia la llibertat de reunió i d'associació sempre que no fos contrària a l'ordre públic. Al govern li preocuparen especialment les reunions amb finalitats polítiques. Però la primera normativa legal sobre aquesta qüestió no va ser fins l'any 1887 quan es va aprovar la Llei General d'Associacions. La nova llei obligava a les agrupacions sense ànim de lucre a inscriure's en un

1. David CAO, *Societat i sociabilitat. El cercle literari i els inicis de l'associacionisme recreatiu, cultural i polític a Vic (1848-1902)*. Catarroja-Barcelona, Terra d'Ateneus, 1, 2015, p. 16-17.

registre públic sota el control estricte dels governadors² de cada província. Els socis fundadors de cada entitat havien de presentar al govern civil, vuit dies abans de constituir-se, dos exemplars dels estatuts amb el seu articulat, on s'expliqués la finalitat, la relació nominal dels socis fundadors, la seu social i el model de gestió o sistema de finançament. Les reunions que celebraven s'havien de comunicar vint-i-quatre hores abans a les autoritats locals.

Les entitats eren governades per una Junta General constituïda per la majoria de socis i una Junta Directiva formada per un president, la funció del qual era fer complir els acords, convocar reunions, admetre l'ingrés de nous socis i sol·licitar a les autoritats el permís per a celebrar les sessions, entre altres coses; un dipositori, un secretari que s'ocupava d'aixecar acta i dos vocals. Algunes entitats també tenien vicepresident i vicesecretari. A la Junta Directiva de les entitats de caràcter conservador i catòlic, hi constava un consiliari que actuava de conseller espiritual, i a les entitats culturals que disposaven de biblioteca, un dels vocals exercia la funció de bibliotecari. Existien altres càrrecs remunerats com l'*andador*, que s'ocupava d'avisar els associats de les celebracions de les juntes i d'enviar les comunicacions. Cobrava les quotes a domicili i generalment percebia un 5% del que recaptava. A partir dels anys trenta aquesta figura desapareix.

En algunes ocasions, en els estatuts també es relacionaven els llibres i documents que obligatòriament havien de generar i gestionar les associacions. Una informació molt important que ens permet tenir una idea de la producció documental de cada entitat.

En els dos llibres registre d'associacions del Govern Civil hi consten, des de 1887 a 1965, trenta-una entitats castellanones. Dins aquest teixit associatiu ens centrarem únicament en la sociabilitat cultural i recreativa, que va ser especialment productiva al primer terç del segle xx i pràcticament nul·la a la segona meitat del segle xx.

2. Els governadors havien de denunciar als jutjats els delictes que es cometessin en l'exercici dels drets d'associació. Els governs civils obrien un llibre registre per a registrar totes les associacions de la província, agrupades per municipis. En el llibre registre s'anotaven els noms, la tipologia i la data de constitució. AGDG (Arxiu General Diputació de Girona). Fons Govern civil. Lligall 575, núm. 1.

Taula 1. Relació d'associacions recreatives i culturals de Castelló d'Empúries a partir dels dos llibres Registre del Govern civil⁽³⁾ (1887-1965)

NOM	TIPUS	DATA CONSTITUCIÓ	DATA DISSOLUCIÓ
La Juventud	Cultural recreativa	18 setembre 1901	
Centre d'Acció social	Catòlica	25 maig 1911	
Union Musical	Recreativa	7 abril 1907	
La Amistad	Recreativa	24 juliol 1908	22 abril 1914
Unión castellanina	Recreativa	15 gener 1915	
Llevor castellanina	Musical		
Bohèmia	Instructiva recreativa	16 gener 1915	
Castellonense Ampurdanesa	Mutualidad escolar	16 març 1920	
Centre Agrícola social	Socors mutus	19 maig 1920	
Foc Nou	Recreativa	17 octubre 1917	
La favorita	Recreativa		Té diverses modificacions d'estatuts
Nueva Armonia	Coral	25 març 1931	Denegada la seva constitució
Centre Català	Cultural política	2 juliol 1930	
La Unión castellanense	Cultural recreativa	20 gener 1927	
Aires nous	Autonomia catalana	20 abril 1933	
Els castellanins	Estudis	9 abril 1933	
Esportiva Peña Ràpids	Recreativa	20 maig 1933	
Aires Nuevos	Recreativa	31 gener 1942	

3. AGDG Fons Govern civil. Drets ciutadans, Associacions i entitats, Registres i llistes d'associacions i entitats, Llibre 2509. Anys 1888-1937 i Llibre 2510. (20 abril 1940 - 6 juliol 1965).

SOCIABILITAT A CASTELLÓ D'EMPÚRIES

La riquesa de Castelló d'Empúries al tombant del segle XIX es basava en una economia agrària. Una terra fèrtil repartida entre uns quants grans propietaris, la majoria absentistes, i uns propietaris mitjans que treballaven la seva terra amb l'ajut de jornalers. Un 68,94% de la riquesa es trobava en mans de mitjans i grans contribuents.⁽⁴⁾ Aquesta dada no fa res més que confirmar la desigualtat social que existia i que durant la II República es va agreujar de manera considerable provocant un alt grau de conflictivitat. Els grans propietaris es dedicaven preferentment a exercir professions liberals: advocats, notaris, metges.

Un altre grup socioeconòmic amb molt de pes a la vila va ser el religiós, tant el regular com el secular. La parròquia va desenvolupar una tasca important pel que fa a la sociabilitat del sector més conservador de la pagesia castellanina. Els rectors, Mn. Bonaventura Frigola i, posteriorment, Mn. Lluís Frigola, així com els religiosos de l'Asil Toribi Duran, encapçalats per Mn. Tomàs Miralpeix, van participar activament en la constitució i consolidació de les associacions catòliques com el Centre d'Acció Social i el Centre Agrícola i Social.

Segle XIX. *El Casino Menestral Castellonense*

A diferència d'altres viles com Figueres⁽⁵⁾ en què, a la segona meitat del segle XIX, la creació de casinos, liceus i societats corals va ser nombrosa, a Castelló només tenim constància del *Casino Menestral Castellonense*. Aquesta entitat no apareix esmentada en el registre del Govern Civil, però per la documentació que disposem⁽⁶⁾ comptava amb un reglament que havia estat modificat, com a mínim, en un parell d'ocasions. El *Casino Menestral*

4. Javier ANTON,, "Formes violentes a Castelló d'Empúries durant la II República: els blancs i els negres". A: *La segona República, 60 anys després. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Quaderns del cercle, 7 Cercle d'estudis històrics i socials, (1991), p. 139-140.

5. Erika SERNA, "El Casino Menestral Figuerenc vist des del seu arxiu (1856-1966)". A: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 1999, Institut d'Estudis Empordanesos, p. 361. En el segle XIX a Figueres, a banda del Casino Menestral Figuerenc (1856), es van fundar una desena d'entitats.

6. AMCE. (Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries). Fons Casino Menestral castellanense. Llibre de comptes 1889-1893. Només s'ha conservat un llibre que va aparèixer barrejat en mig del fons de la Cambra agrària.

Castellonense va ser constituït per primera vegada entorn el 1865⁽⁷⁾ per l'aleshores alcalde Ramon de Contreras. Gràcies a una carta de l'escriptor Luis Ruiz Contreras,⁽⁸⁾ nét de Ramon de Contreras, i adreçada a l'advocat i propietari castelloní Pelai Negre Pastell el 25 d'octubre de 1933, tenim notícia de la fundació del Casino Menestral, del nombre i del nom dels seus socis. Entre la documentació de l'arxiu patrimonial de la casa Contreras, Lluís Ruiz havia trobat una "*Lista de socios del Casino Castellonense*", amb la relació dels integrats de l'associació, encapçalada per les elits socials i econòmiques castellonines del moment, destacaven el polític Enric Climent Vidal, els hisendats Antoni Garrigolas, Andreu Bassas, Salvador Negre, Manuel Sabater, Lluís Hugas, Ramon Bordas Estragués i Eduard Budó, entre altres. Segons el document, també hi tenien cabuda els menestrals, aleshores era una entitat cultural que comptava amb 130 associats.

A la carta, Ruiz Contreras convida Pelai Negre a fundar una entitat cultural adreçada al jovent castelloní de característiques similars al Casino Menestral i l'adverteix de no caure en els mateixos errors que va cometre el seu avantpassat. El document va ser escrit a final de 1933 i, per tant, en els anys posteriors a la proclamació de la Segona República, període en què Pelai Negre ocupava el càrrec de president de l'entitat Centre Agrícola i social. Ruiz Contreras aconsella a Negre com fundar-la i relaciona un seguit de criteris: acceptar i incloure les dones, atresorar una bona biblioteca, mantenir la condició d'entitat apolítica, no tenir servei de cafè "*no jugar a los prohibidos ni organizar bailes. Para lo primero tienen de sobra donde acudir y para lo último està la Sala Municipal*", –amb clara referència a la Penya Ràpids, associació recreativa esquerrana amb seu a la sala municipal– i sol·licitar a persones cultes de la vila, de Figueres, de Girona i de Barcelona conferències, però destaca: "*a pie llano (porque sin amenidad, sencillez y naturalidad no hay quien las aguante)*", acaba el text proposant a Pelai Negre ser el primer soci protector, el primer conferenciant i el primer mestre de la nova associació. Certament, al cap de poc temps es fundaria, dins el Centre Agrícola i social, una secció recreativa, Els Esplais.

7. AMCE. Fons Esteve Ripoll. Carta de Luís Ruiz Contreras "*¿Un casal castelloní?*" A mi conterráneo Pelayo Negre. Castelló d'Empúries 25 octubre 1933, Figueres, Trayter. Ruiz Contreras afirma que, entre la documentació que hi havia a la casa pairal de la família Contreras a Castelló d'Empúries, hi va trobar una llista dels socis del *Casino Menestral Castellonense*.

8. Ramon de Contreras era l'avi de Lluís Ruiz Contreras i de Ramon Ruiz Amado i besavi de Carles Fages de Climent.

Luis Ruiz Contreras afirma que el Casino Menestral va durar poc temps i va ser un fracàs “a su fundador le costó el dinero y le valió una carga dolorosa de odios y rencores disfrazados malamente de represalias políticas.” Desconeixem el moment en què l'associació es dissolgué, però al cap dels anys, el 15 de març de 1889,⁹ es tornà a constituir. Alguns noms dels socis fundadors ja havien estat integrants de l'antic Casino Menestral, com Lluís Hugas que ocupà el càrrec de president de l'entitat a partir de 1890. La nova associació estigué constituïda per Pere Moner, Ferriol Tellez, el tresorer Lluís Hugas, Josep Restà, Ramon Via i Miquel Avià i presidida pel cacic conservador Heribert Batlle.¹⁰

En els seus inicis, ja comptava amb 93 associats i el 1892 havia augmentat a 120, els socis pagaven una quota mensual d'una pesseta. Organitzaven mensualment sessions de ball i contractaven la cobla l'Ampurdanesa dirigida pel mestre Agramont.

El local social del casino era un casal particular, situat a l'actual carrer Calabró. El propietari de l'edifici va arrendar a Heribert Batlle el casal i aquest el va sotsarrendar a la Junta Directiva del Casino Menestral. Així doncs, la Junta pagava trimestralment a Batlle un lloguer de 80 pessetes. En el llibre de comptabilitat, han quedat anotades totes les despeses que van generar les obres practicades en aquest local entre els anys 1889 i 1893, entre les quals en destacaríem l'habilitació d'un despatx per la secretaria de l'entitat, les obres al jardí, l'arranjament de la biblioteca, la compra d'una taula de consulta per als lectors, la decoració del saló i les obres de tapiar i obrir portes.

El casino posava, a disposició dels associats, un saló de joc, un saló de ball, un jardí i una extensa biblioteca engrandida mensualment amb subscripcions a les principals revistes i enciclopèdies com ara *La ilustración ibérica y americana*, *Geografía universal*, *Historia de la tiranía*, *Guerra de la independencia*, *Historia universal*, *Guerras carlistas* i *Boletín meteorológico*, entre altres. Per aquest motiu l'entitat també comptava amb els serveis d'un bibliotecari.

Es desconeix la data de dissolució de l'entitat, però a partir del mes del febrer de 1893 els fulls del llibre de comptes, que es conserva a l'arxiu municipal, van ser arrencats.

9. AMCE. Fons *Casino Menestral Castellonense*. Llibre de comptes 1889-1893. A les primeres pàgines del llibre hi diu: “*cuentas mensuales en el primer año de su instalación*”.

10. El metge Heribert Batlle, nascut a Palau-saverdera, va ser alcalde de Castelló entre 1899 i 1901. El 13 de març de 1901 va ser suspès pel governador civil, se l'acusava de falsificació de documents públics. Batlle va ser un referent en les pràctiques cacicals de finals de segle XIX i principis del XX juntament amb Martí Maceli i Andreu Bassas. El secretari de l'ajuntament, Bartolomé de Vera, havia engrunat amb tota mena de detalls les males pràctiques que exercien alguns càrrecs públics entre els quals hi havia Heribert Batlle. Bartolomé VERA, *Páginas amargas. Cosas de España. Cómo se administra un pueblo bajo el dominio del cacique político. Notas sobre Castelló de Ampurias, la Condal Villa, Figueres*, 1902.

Primer terç del segle xx

Del conjunt d'iniciatives que es van produir en aquest període ens ha arribat ben poca documentació. De les onze associacions registrades oficialment només s'han conservat dades del Centre d'Acció Social i un penó que duu dibuixades i pintades les paraules “Societat recreativa Mar i Cel” i al revers, “Castelló d'Empúries, 1923”, trobat a l'antiga seu del Sindicat d'Obrers agrícoles i altres oficis (1932-1938) al carrer Prat de la Riba.

De fet, la poca informació que es disposa d'aquestes societats s'ha obtingut a través de documentació coetània, premsa local, comarcal, programes de festa i d'altres activitats. Malgrat tot, l'entramat d'entitats va ser un generador important de l'activitat cultural i lúdica⁽¹¹⁾ del Castelló del primer terç del segle xx. No oblidem la celebració, el 1922, de la quarta convocatòria dels Jocs Florals de l'Empordà⁽¹²⁾ organitzats per l'Ateneu Empordanès i presidits per Eugeni d'Ors. La festa literària amb els autors premiats i el jurat va finalitzar amb un “ball d'honor al jardí de la Palmera (vell casino) amb la cobla Rossinyols”.⁽¹³⁾ El “vell casino” corresponia al *Casino Menestral Castellonense*, i el saló la Palmera, tal com ens indica el llibre que es publicà amb motiu de l'esdeveniment literari, corresponia a la casa pairal de la família Torracabota, antic convent de Sant Agustí. Maria dels Àngels Torracabota Gibert va ser una de les joves que formaren part de la Cort d'Amor que havien d'acompanyar als guanyadors dels Jocs Florals.

També existia un altre tipus de sociabilitat no menys important, anomenada informal,⁽¹⁴⁾ que estava més relacionada amb les trobades o reunions que es feien als cafès, als salons particulars o en altres centres públics. El Teatre Principal,⁽¹⁵⁾ situat a la plaça de la Duana, va ser un important centre aglutinador d'aquestes trobades i el màxim receptor de les activitats lúdiques de final del segle xix i principi del xx, on companyies professionals feien les seves representacions teatrals regularment. A la primera dècada del segle xx, també s'hi feien sessions de cinema. L'empresari Josep Navas Tarragó hi va projectar cinema fins que el 1910

11. Vegeu les pàgines que dedica Albert Compte a la vida recreativa-cultural del Castelló de principi del segle xx. Albert COMPTE, *El mestre Blanch i el seu temps*, Castelló d'Empúries, 1988, ajuntament de Castelló d'Empúries, p. 31-37.

12. Jocs Florals de l'Empordà. Any IV Castelló d'Empúries, Barcelona, 1923, Publicacions Empordà.

13. *Empordà Federal*. Figueres, 2 de setembre de 1922, p. 2.

14. David CAO, *Op. cit.*, p. 34.

15. AMCE. Fons administració municipal. Llibre registre fiscal de finques urbanes (1908-1909). El Teatre Principal tenia una superfície de 500 m² i estava situat a la plaça de la Duana. Afrontava a l'est amb el quarter, a l'oest amb el “cuartelillo” dels bombers i al sud amb l'Hospital.

[illegible]

16. AMCE. Fons Administració municipal. Llibre d'actes del Ple. 1910. Acta 23 abril 1910.
17. AMCE. Fons Administració municipal. Llibre d'actes del Ple. Acta 3 desembre de 1912.

Centre d'Acció social - Centre Agrícola i social

El Centre d'Acció Social, entitat que vetllava pels interessos dels pagesos i oferia serveis lúdics als seus associats, va ser fundat el 24 de maig de 1911 per un grup d'hisendats integrats per Enric Negre Rimbau,⁽¹⁸⁾ Joaquim Nin, Narcís Casademont, Joan Reitz Pou, Mariano Llonch, Fèlix Tibau, Bartomeu Albert, Narcís Gelabert Gou, Rossend Pujol i Josep Casadevall Lluat. Simultàniament es constituí la *Caja Rural de Crédito y Ahorro*, ambdues seccions independents eren presidides per Narcís Casademont Genís, conegut com el *Colombó*, advocat, jutge i alcalde entre 1916 i 1917. La *Caja Rural de Crédito y Ahorro* concedia ajuts econòmics i préstecs als socis, amb el requisit que els diners es destinessin a millores per a l'agricultura i la ramaderia.

L'entitat es creà sota la protecció de la Sagrada Família. Segons el seu reglament, es tractava d'una associació recreativa amb influència de la doctrina i moral catòlica. Això ens ho confirma la signatura d'autorització del governador civil que apareixia a l'última pàgina dels estatuts acompanyada de la benedicció del bisbe de Girona. Evidentment, les condicions establertes per esdevenir soci eren "ser catòlic practicant i pagar la quota". A la Junta Directiva de l'entitat, a banda dels càrrecs propis, hi havia la figura del consiliari, ocupada pel rector de la parròquia, Mn. Bonaventura Frigola, i, posteriorment, després de la seva mort, per Mn. Lluís Frigola.

La seu social es trobava al carrer Prat de la Riba, un local de lloguer que van inaugurar el maig de 1911, posteriorment conegut com a can Fontclara. El mes de juliol de 1915 els socis van comprar una casa coneguda com a Can Boris, propietat de Mercè de Puig i Salomó, baronessa de Rodes, i un altre immoble annex. La seva compra i la posterior rehabilitació, realitzada per l'arquitecte Isidre Bosch el 1916, va tenir un cost de 8.500 pessetes.

El Centre d'Acció Social va ser actiu fins al 15 d'agost de 1915. Dos mesos més tard, el 20 d'octubre, es constituí el Centre Agrícola i social, com a continuador de l'anterior. Popularment es coneixia com el *Centro*. Era un sindicat catòlic i agrari, tal com queda reflectit a les seves actes "*este sindicato prescinde de bandera política y su objetivo es formar hombres creyentes y amantes de la agricultura*". Va ser impulsat per l'advocat i propietari Pelai Negre Pastell i es va convertir en l'entitat castellonina amb més força social. Va saber aglutinar un nombre més elevat d'associats i va tenir quatre

18. El 1899 Negre era el segon major contribuent de Castelló i Josep Casadevall el setè.

seccions diferents i independents. En el registre del Govern Civil apareix com una entitat cultural, recreativa, de socors mutus i agrícola.

L'estiu de 1917 s'inaugurà el nou local social de can Boris, a la plaça del Vi, amb la presència del bisbe de Girona, Francesc de P. Mas i Oliver. A l'edifici, hi havia una gran sala de ball amb un escenari que s'utilitzava per fer representacions teatrals i balls, un cafè i un habitatge per al conserge i la seva família. Va ser el centre recreatiu més actiu dels anys vint.

Amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera (1923), el dret d'associació va patir un retrocés i moltes entitats foren clausurades, com el Centre Nacionalista (1907) o el Sindicat agrícola (1905) que agrupava els sectors assalariats castellanins i també organitzava vetllades teatrals. Va ser un govern intervencionista que va intentar controlar tots els àmbits de la societat. A Castelló, al llarg d'aquest període, només oferiren espectacles teatrals i cinema les entitats favorables al govern, com el *Salón Cataluña* propietat de Miquel Sala, el Centre Agrícola i Social i la societat recreativa *La Favorita*,⁽¹⁹⁾ constituïda el febrer de 1925 en plena dictadura. La seu d'aquesta nova associació va ser el *Teatro- Salón Novedades*, un local que ja funcionava l'any 1920.

Els anys de la Segona República

Durant la Segona República, la polarització política va ser present en tots els àmbits de la societat castellanina. Els blancs eren els del sector esquerrà i republicà, partidaris de l'alcalde Josep Bordes de la Cuesta, i els negres el formaven els sectors catòlics i conservadors detractors del mateix alcalde. Conseqüentment, en aquest context, es constitueixen a Castelló tres entitats recreatives: els Aires Nous (abril 1933), els Esplais del Sindicat (febrer 1934), constituïda en el si del Centre Agrícola i Social i la Penya Ràpids (maig 1933). Les dues primeres de tendència conservadora i antibordistes i l'última, simpatitzant dels blancs o bordistes.

D'aquesta última entitat, no disposem de massa dades, comptaven amb un equip de futbol⁽²⁰⁾ propi i un elenc de teatre. Tenia la seva seu social

19. *La Comarca*, 7 de febrer de 1925 p. 8.

20. Manel PUIG, *El nostre futbol. Castelló d'Empúries (1920-2015)*. Castelló d'Empúries, 2015, ajuntament, p. 41-53. L'autor dedica un capítol a l'equip de futbol de la societat Penya Ràpids, vegeu l'entrevista que va realitzar a l'últim jugador viu del Penya Ràpids, Jacint Carreras.

a l'antiga església del convent de Sant Domènec. Després que l'Ajuntament, governat per Josep Bordas, hi practiqués un seguit d'obres de rehabilitació dirigides per l'arquitecte Claudi Diaz Pérez es va convertir en Sala de Festes – sala municipal. La rehabilitació de l'edifici com a sala de festes tenia un aforament per 669 espectadors, i es va inaugurar per la festa major de Sant Llorenç del 1933.

De la societat Aires Nous tenim poca informació, que prové principalment dels programes⁽²¹⁾ de festa major, d'algunes dades extrapolades de la revista *L'Espiga* i d'un seguit d'escriptures de compravenda⁽²²⁾ relacionades amb l'immoble que posteriorment esdevingué seu de l'associació. El 1906 el cafeter i antic vocal de la societat recreativa *Casino Menestral Castellonense*, Miquel Avià Vila, va comprar una casa a Pere Portell Verges al carrer del Llop, 2, avui Almogàvers, que constava de planta baixa, pis i sala de ball. Portell, músic a la cobla Rossinyols, era conegut popularment com *El Fuerto* i el seu establiment aleshores era la sala de la Punyalada o del *Fuerto*. Un any mes tard, Avià va comprar una altra propietat veïna amb la finalitat d'ampliar el seu negoci. A partir del 1912 l'empresari Josep Navas inicià sessions de cinema.

El 1920 Miquel Avià va vendre el saló de ball i la casa al confiter Miquel Sala Salleras, l'escriptura descriu el seu interior: "*junto con muebles y objetos propios para la industria del café que en ella se ha instalado*". Aquest, al cap dels anys, realitza un seguit d'obres de millora, adequa uns nous lavabos, col·loca extintors i construeix una nova escala amb accés directe des de l'exterior. Aleshores el local pren el nom de "*salón Cataluña*" per les activitats teatrals i sessions de ball i cine Ideal⁽²³⁾ per a les projeccions de cinema.

Un any després de la constitució de la societat Aires Nous, a principi de l'any 1934, un grup d'accionistes de la nova entitat van comprar la casa i el "*salón Cataluña*" a Miquel Sala.

21. De la societat Aires Nous es conserva un programa de festa de Sant Llorenç de 1933 on explica que van organitzar ball al jardí de la societat i a continuació van elegir Mis Aires Nous. Posteriorment, el 1935 feien festa i ball a l'envelat. AMCE. Fons impresos. Núm. 6.

22. AMCE. Col·lecció Associació Grup cultural Comtat d'Empúries. Fons família Sala, caixa 7.

23. El nom de Cine Ideal el manté fins a la postguerra. Programació teatral. *La puntaire de la costa* de la companyia Mestres Querol. 1930. AMCE. Col·lecció cartells. Matilde Arnau. núm. 1533.

Programa de mà dels Esplais del Sindicat. 1934. AMCE. Fons Esteve Ripoll.

Els Esplais

El febrer de 1934 un grup de joves, fills dels socis del Centre Agrícola i Social juntament amb Mn Tomàs Miralpeix, capellà de l'Asil Toribi Duran, constituïren la secció recreativa Els Esplais del Centro. Posteriorment coneguts només com Els Esplais. El primer president va ser Joan Fàbrega Vidal i aleshores comptaven amb 109 associats. Entre els socis protectors més destacats hi havia l'escriptor Luis Ruiz Contreras i Mercè de Sentmenat vídua de Moxó i marquesa de Sant Mori. Malgrat definir-se com a apolítics, molts dels principals socis protectors estaven vinculats a la Lliga.

Dins els Esplais hi hagueren quatre àmbits de sociabilitat: el futbol, el teatre i cinema, l'excursionisme i la cultura i propaganda. En el Centro es realitzaren activitats teatrals, organitzaren els balls de diumenge, sessions de cinema i conferències que duïen a terme en el saló d'espectacles. Comptaven també amb una extensa biblioteca i un equip de futbol propi, els Esplais FC, dirigits per Manel Puig Alarcia. Tant el consiliari, Mn. Tomàs Miralpeix, com Mn. Esteve Carbonés, director de l'Elenc de teatre, tenien l'encàrrec de revisar les pel·lícules i les obres de teatre per si calia aplicar-los la censura.

Dins la secció de propaganda editaren la revista *L'Espiga. Periòdic quinzenal de cultura, esports, excursionisme: portantveu dels Esplais de Castelló* (6 d'octubre 1934 – 19 de febrer 1936). *L'Espiga* va ser activa durant el Bienni Negre. El primer número va sortir a la llum coincidint amb la insurrecció que es va viure a tot Catalunya quan Companys va proclamar l'estat català. A Castelló, el fracàs de la insurrecció va comportar que l'alcalde Josep Bordas de la Cuesta i els regidors d'esquerres fossin destituïts i empresonats i es nomenés, com a president de la Comissió Gestora, Pere Canet Juanola de la Lliga Catalana. *L'Espiga* en fa un ressò especial, ja que Canet era soci protector dels Esplais. El darrer número va aparèixer després de les eleccions generals del febrer del 1936, quan els partits del Front d'esquerres obtingueren majoria de vots.

L'Espiga era escrita en català i va ser dirigida per Joan Puig Dalmau, autor de *l'Auca de Castelló* i de l'obra teatral *La Leyenda del Bruel (El Bruel de Castelló)*, estrenada pels Esplais el 1934 i posteriorment per Josep Esteve, corresponsal de *La Veu de l'Empordà*, *La Veu de Catalunya* i *Vida Parroquial* de Figueres. Mn. Tomàs Miralpeix, capellà de l'asil Duran, fou un dels màxims impulsors, tant de *L'Espiga* com del Teatre, i especialment de la representació dels Pastorets. En el text de presentació del primer número de la revista es constata el seu caràcter conservador i catòlic, diu: "Som empordanesos que vol dir francs, castellanins que vol dir magnànims, catòlics que vol dir homes de conviccions. (...) estimem la cultura, l'esport, l'esbarjo i l'excursionisme".

La revista pretenia captar nous socis i alligona el jovent amb els valors del catolicisme. El seu apartat «Esquixos» sovint provocà polèmica; ja que es tractava d'acudits sarcàstics moltes vegades relacionats amb individus de tendència política oposada.⁽²⁴⁾

24. Javier ANTON, *Op. cit.*, p. 150. Hi hagué un incident quan, en programar la festa major de 1935, es va presentar una sardana escrita pel compositor i regidor de la Lliga Catalana, Josep Blanch Reynalt, que es titulava *Un dia de octubre*.

Guerra i postguerra

Durant la Guerra Civil la vida associativa va quedar paralitzada. El local del Centre Agrícola i Social quedà requisat pel Comitè Antifeixista Local, alguns membres de la Junta Directiva van ser empresonats, com Pelai Negre. La Penya Ràpids va desaparèixer i la seu social dels Aires Nous va ser bombardejada.

Acabat el conflicte bèl·lic, el Centre Agrícola i Social tornà a ser presidit per Pelai Negre, tot i que mantingué el seu antic nom, els socis foren inscrits al sindicat vertical de la Central Nacional Sindicalista (CNS) "*solicitamos la reanudación de la vida legal de la entidad dentro de la organización de la vida Central Nacional Sindicalista*".⁽²⁵⁾ Però el règim franquista implantà per decret de 17 de juliol de 1944, les *Hermandades Sindicales de labradores y Ganaderos*.⁽²⁶⁾ Aleshores les funcions dels antics sindicats agrícoles es van traspassar a la nova organització. L'última reunió celebrada per la Junta Directiva sota la presidència de Pelai Negre Pastell va ser el 2 de juny de 1943.

Malgrat tot, continuaren realitzant sessions de cinema en el saló anomenat *Cine Centro*, representacions teatrals al *Teatro-Centro de Acción Católica* i ball els diumenges al llarg de tota la postguerra.

Per altra banda, el bombardeig⁽²⁷⁾ que va patir la seu de la societat Aires Nous al final de la Guerra Civil fa pensar que provocà la pèrdua total de la documentació anterior al conflicte bèl·lic. Tot i això, el 28 d'abril de 1941 una Comissió Administradora provisional,⁽²⁸⁾ formada per Dionís Nadal Lleó, Martí Serra Solatges, Miquel Portell Salleras, Vicenç Comas Forns i Josep Saló Arlà, va elaborar uns nous estatuts per tal de reprendre l'activitat de la societat. Segons el reglament, autoritzat pel governador civil el 3 de gener de 1942, l'entitat organitzaria sessions de cinema i activitats teatrals i esportives. Hi hauria dos tipus de socis: els capitalistes, que correspondrien als 32 creditors de l'antiga societat i als nous socis, previ pagament d'un dipòsit de

25. AMCE. Fons Cambra Agrària. Llibre d'actes. Primera acta 24 abril de 1939.

26. En el període de la transició, després de la mort de Franco el 1975, les *Hermandades Sindicales de labradores y ganaderos* foren dissoltes i es crearen les Cambres agràries locals; els serveis, béns i recursos de les *Hermandades* es transferí a la nova entitat. Finalment, el 1993 es dissolgueren i es traspassaren les seves competències a la Generalitat de Catalunya. En el cas de Castelló, tots els béns foren absorbits per l'Ajuntament. La documentació va ser ingressada a l'Arxiu Municipal i consta de 50 caixes arxivadores i un fons bibliogràfic que consta de 317 volums, (1538-1912).

27. L'any 1945, la Junta sol·licità autorització a l'Ajuntament per treure tota la runa de la casa annexa al local social dels Aires Nous "*que fue derrumbada a consecuencia de un bombardeo aéreo durante la próxima pasada guerra civil*" AMCE. Fons Aires Nous. Obres de reforma. Capsa 1.

28. AMCE. Fons Societat Aires Nous. Reglaments i Memòries. Caixa 1.

100 pessetes, i els socis numeraris, que serien els que “lo soliciten y sean admitidos por la Junta con el aval de dos socios capitalistas y que se consideren afectos a la Causa Nacional”, aquests socis només tindrien veu i vot a les assemblees quan es discutissin temes de caràcter recreatiu i cultural.

Memoria

*Formulada por la Junta de la Sociedad «AIRES NUEVOS»
y que pone a la consideración de todos los socios capitalistas*

Todos sin excepción os habéis enterado del cierre, a partir del ppdo. domingo, de nuestro local social, pero quizá no todos estaréis enterados lo suficientemente de los móviles que a ello nos indujeron, y quizá también hay algunos que lo estén en forma no tan solo incompleta sino totalmente adversa a la realidad más estricta, y para aclarar puntos, desvanecer equívocos y neutralizar falsos comentarios, de ahí la necesidad así moral como legal de exponeros de la forma más clara que nos es posible la situación de esta Sociedad, en sus aspectos económico, funcional y legal, por medio de la presente memoria.

ASPECTO ECONÓMICO.—Al alcance de todos los socios está nuestra situación económica, pues ha permanecido y (aún permanece) expuesto al público el balance de cuentas de 31 de Diciembre último, el cual arrojaba un saldo efectivo en metálico de 30.050'28 pesetas.

De primero de Enero hasta la fecha se ha obtenido un beneficio líquido de 921'12 ptas. que sumadas al saldo anterior dan un efectivo en metálico en la actualidad de 30.961'40 ptas., pero deben deducirse las 15.000 ptas. de complemento de compra más 4.200 ptas. de intereses vencidos hasta la fecha, quedando, por tanto, un saldo líquido disponible de 11.761'40 ptas.

ASPECTO FUNCIONAL Y LEGAL.—Para el mejor desarrollo y su clara exposición, es conveniente involucrar o refundir en uno solo estos dos aspectos. La estrecha dependencia que los unen, nace de los contratos de arrendamiento que esta Junta en uso de sus atribuciones, formalizó con el Empresario D. Juan José Francesch, vecino de Armentera, en fecha 30 de Junio de 1945, por lo que respecta a la Sala de espectáculos y el celebrado con D. Jaime Turró Serra, el día 24 de Diciembre de 1945, por el casetín, cuyos contratos están constantemente a la disposición de cualquier socio que desee examinarlos. No han faltado voces de sirena que con pérdida intencional pero con táctica tan ingenua como inconsciente, han censurado la formalización de los referidos contratos. Es una prueba fidedigna del bajo grado de organización, sentido de responsabilidad y de administración de que están poseídos quienes con más instinto que razón se dedican a tales censuras. No hay empresa humana que no esté supeditada a un plan ordenador: organización, ejecución, administra-

Memòria de la Junta de la societat recreatives Aires Nuevos. 1946. AMCE. Fons Aires Nous.

Pel que fa a les propietats, els estatuts eren clars, “*pasan a pleno dominio de esta sociedad, todos los bienes muebles e inmuebles, derechos y acciones procedentes de la que existía antes del 18 de julio de 1936, denominada Aires Nuevos, considerándose la presente como filial o continuadora*”. Entre els béns traspassats hi havia dos edificis contigus, un al carrer Almogàvers, 2 i l'altre al de la Verge, 1; un projector de cine, 50 cadires i 120 butaques de fusta.

No obstant això, l'edifici estava molt deteriorat i la nova junta decidí fer-hi obres, però no hi van poder fer cap intervenció perquè l'adquisició de l'edifici no s'havia legalitzat. No disposaven de les escriptures de compra i, per tant, els faltava la formalització de la transacció que els acredités com a propietaris. Abans de la guerra, havien fet un pagament de 15.000 pessetes al venedor, que corresponia al 50% del cost total de l'edifici. D'aquesta transacció únicament existia un document de compromís⁽²⁹⁾ signat el 26 març de 1934 davant del notari Salvador Dalí. L'antic propietari, Miquel Sala, vivia a Perpinyà i no els va resultar gens fàcil contactar-hi. Finalment, la Junta Directiva, encapçalada per Joan Gelabert Planas, decideix l'any 1946 resoldre la problemàtica per via judicial.

A partir d'aleshores, es practicaren un seguit d'obres de consolidació i de millora a la seu social. A mitjan anys seixanta, l'entitat adquirí un local annex i el 1967 hi van construir un nou edifici projectat per l'arquitecte Josep M. Pla Torres.

Al llarg de la postguerra, l'entitat llogà a diferents empresaris el saló de festes i el cinema i ininterrompudament oferí espectacles teatrals i balls de diumenge. El Cine Ideal continuà emetent projeccions regularment fins a la dècada dels vuitanta.

29. AMCE. Fons Societat Aires Nous. Reglaments i Memòries. *Memoria formulada por la junta de la sociedad “Aires Nuevos” y que pone a la consideració de todos los socios capitalistas* 3 de juny de 1946. Caixa 1.